

AĞAÇ KÜLTÜ BAĞLAMINDA KARANFİL DAĞI ve YAKIN ÇEVRESİNDE (POZANTI-ADANA) BULUNAN BAZI AĞAÇ, ÇALI TOPLULUKLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Çetin, M. (2019). Ağaç Kültü Bağlamında Karanfil Dağı ve Yakın Çevresinde (Pozanti-Adana) Bulunan Bazı Ağaç, Çalı Toplulukları Üzerine Bir İnceleme. *Kapadokya Coğrafya Dergisi*, 3(7), 19-25

Muhammet ÇETİN

Coğrafya Öğretmeni, Yunus Emre Eğitim Kurumları, Nevşehir

muhammed.cetinn.66@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3652-7624

ÖZ

Dini, kültürel ilk kaynaklardan günümüze değin ağaçlar bir aile, bir devletin doğumunu, aydınlığını, karanlığını, ölümünü, bilgeliğini temsil eden kozmogonik, sanatsal ve kozmolojik bir motif olarak Türk kültüründe yer edinmiştir. Aynı zamanda gövdesiyle, dallarıyla, meyveleriyle Türk kültürünün kendisini temsil eden bir ihtişamın yanı sıra mitolojik bir unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Anadolu'da Toros kültürünün ayrılmaz parçalarından birisi olan, dağ kültürünün genel hem de özel olarak nitelendirebileceğimiz motiflerini taşıyan Karanfil Dağı, etrafında gerçekleşen tabiat olaylarıyla birlikte ziyaretçilerine kutsal bir tema sunmaktadır. Çalışmada bu kapsamda kültürel durum analizi ekseninde köylü halk tarafından kutsal olarak kabul edilen Toros sediri (*Cedrus libani*), Toros göknarı (*Abies cilicica*), ardıç (*Juniperus* sp.), kekik (*Thymus* sp.), çam (*Pinus* sp.), meşe (*Quercus* sp.) gibi ağaç ve çalı toplulukları incelenmiş, daha sonra kozmolojik, hayat ağacı, kutsal bir motif, inanış ve adetler gibi ana başlıklar çerçevesinde temalar seçilerek çalışma alanının ağaç kültü özellikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgularda Karanfil Dağı ve yakın çevresinin gerek mitolojik gerekse inanış ve adetlerde ağaç mefhumu özelliklerini yansıtmaları bakımından kutsal bir mekân olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karanfil Dağı, Ağaç, Türk mitolojisi

A STUDY ON SOME TREE, SHRUB LOCATIONS IN THE CONTEXT OF TREE CULTURE IN KARANFİL MOUNTAIN AND ITS SURROUNDINGS (POZANTI-ADANA)

ABSTRACT

From the earliest religious and cultural sources to the present day, trees have gained a place in Turkish culture as a cosmogonic, artistic and cosmological motif representing the birth, light, darkness, death and wisdom of a family, a state. At the same time, with its trunk, branches and fruits, it appears as a splendor representing Turkish culture itself as well as a mythological element. In this context, Karanfil Mountain, which is one of the integral parts of the Taurus culture in Anatolia and carries both general and specific motifs of the mountain cult, offers a sacred theme to its visitors with the natural events that take place around it. In this context, the study analyzed the tree and shrub communities such as Taurus cedar, Taurus fir, juniper, thyme, pine, oak, were examined, and then categorized under main headings such as cosmological, tree of life, sacred motif, beliefs and customs, and the tree cult characteristics of the study area were tried to

¹ Bu çalışma "Karanfil Dağı ve Yakın Çevresinin (Pozanti-Adana) Bitki Coğrafyası Özellikleri" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

be revealed. In the findings obtained, it was understood that Karanfil Mountain and its immediate surroundings are a sacred place in terms of reflecting the characteristics of the tree concept in both mythological and beliefs and customs.

Keywords: Mount Karanfil, Tree cult, Turkish mythology

1. GİRİŞ

Dünyanın en eski kültürlerinden birisi de Türk kültürüdür (Eberhad, 1943; Göyünç, 1973; Esin, 1985; Onay, 2013; Deveci Bozkuş, 2022). Öyle ki birçok kaynak kendileri ile birlikte Türklerden bahsetmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: İran kaynakları, Çin kaynaklarıdır (Gömeç, 2000; Ahmetbeyoğlu, 2003; Durmuş, 2009; Ziyai, 2010; Kafesoğlu, 2014; Durmuş, 2017; Oral, 2021). Türklerin bilinen en eski yaşam biçimi ise atlı bozkır kültürüdür. Bozkır kültürü üzerine yapılan son zamanlardaki tarih araştırmalarında araştırmacılar bozkır olarak adlandırılan Altay ve Sayan dağlarından başlayıp Ural Dağları'na ve Yayık nehrine kadar olan geniş coğrafyalarda (Koca, 2002) Türklerin nasıl var olduğu, bu uçsuz bucaksız engebeli ve ovalık arazilerde Türklerin doğal çevreye karşı nasıl bir üstün başarı sergiledikleri tartışılmaktadır (Durmuş, 2018; Akcan, 2022; Koçak, 2022). Türkler, bağımsızlığına düşkün bir topluluk olarak geniş coğrafyalara yayılmış ve hüküm sürdüğü coğrafyayı hakimiyet altına almıştır. Söz konusu bu hakimiyetin kaynağı Türklerin sosyo-kültürel, sosyo-askeri yeteneğine büyük ölçüde yansımıştır. Fakat Türk kültürünün uzun ömürlü olmasının yanı sıra devletin sükuneti, köklülüğünde rol oynayan ağaç mefhumunun sahip olduğu münbitliği de unutulmamalıdır. Burada adı geçen münbit bir kelime olarak TDK'ya göre yas ile eş anlamlı olup, ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışları temsil etmektedir. Tanrı katında dalları gökyüzüne uzanır; burada kapısında çift başlı kartalın tünediği bir kat bulunmaktadır (Sayılır, 2022).

Türk mitolojisinde gökten yeryüzüne uzanan, yeryüzünden de göğe doğru ruhların göçünün yer aldığı anlatılarda yer almaktadır. Bu anlatılarda ağaç bazen bir Türk boyunun adı olarak karşımıza çıkarken bazen de bir Türk devletinin kuruluş sembolü; kimi zaman da ana, ata, aile, evin direği gibi tamlamalar ile kutsal bir mekân rolü görevi üstlenmektedir. Örneğin, Oğuz Kağan Destanı'nda, "*Bizim mutluluğumuz senin mutluluğundur, bizim uruğumuz senin uruk ağacının tohumudur*" şeklinde ağaca bir hitapta bulunmaktadır (Oğuz Kağan Destanı, 2012). Dolayısıyla Türk mitolojik anlatı ve memoratlarında türeyiş, göç, doğum, ölüm gibi mitlerde ağaç, görkemiyle kozmolojik düşünce başta olmak üzere, kültür, coğrafya ve tarihe şekil vermiştir. Bu şekillenmeye katkı da bulunan dağ kültü ise çok eski çağlardan beri birçok ulusta cihanşümul bir kültür olarak da yer edinmiştir. Bu duruma tipik bir örnek teşkil eden eski Yahudiler Sina Dağını, Araplar Ararat Dağını, Yunanlılar Olimpos'u, Hintler Himalaya'yı Moğollar Burhan-Kaldun'ı takdis etmişlerdir (Koçak, 2021). Türk ulusunun yurt tuttuğu muhtelif ülkelerde dağ, ağaç kültüne ya da bu kültürün izine birçok yerde rastlanılmaktadır. Orta ve merkezi Asya dağlarının çoğu Türkçe ve Moğolca dilinde mübarek, mukaddes, han anlamlarına gelen adlar ile anılmaktadır (İnan, 1986, s.253). Şamanist Türklerin takdis ettikleri ağaçlara dağ ve ağaç kültüründe rastlanılmaktadır. Anadolu'da ise muhtelif bölgelerde toplanmıştır. Koçak (2021)'in gözlemlerine göre, Kızılcahamam'ın içinde bir tepedeki ağaca vurgu yapılır. Bu tepeye çıkanlar o ağaca nezir (adak) olarak paçavra 'ya da ip bağlarlar. İnan (1986) ise Adana civarında Dörttyol- Çay arasında halk arasında "*Cennet Ana*" adı verilen, çoğunlukla hasta çocukların tedavisinde kullanılan bir ağaçtan bahsetmektedir. Söz konusu

çalışma aynı zamanda ilgili bölgenin bilinen ilk ağaç ve dağ kültü değerlendirmelerini ortaya koymasından da dikkate değerdir.

2. Yöntem

Bu çalışmada kavramsal ve kuramsal çerçeve ile örüntülü olarak ağaç kültü, Türk mitolojisi ve tarihi çözümlemesi, özelde bitki kültürü ve değeri konusunda yapılan çalışmalar belirlenip kritik ve taramaya yönelik okumalar gerçekleştirilmiştir. Çalışma hazırlanırken bibliyografya kısmında verilen Türkçe ve İngilizce eserler (Kitap, makale, bildiri) ile elektronik ortamlarda yer alan çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Çoğu bilgi orijinal eserlerden elde edilmiştir. Fakat İngilizce veya Türkçe 'ye çevirinin mümkün olmadığı durumlarda orijinal eserlere yapılan atıflar veya doğrudan alıntılar şeklinde kullanılmıştır. Dolayısıyla bazı durumlarda orijinal metinler yerine diğer veri kaynaklarından elde edilen veri setlerine dayalı değerlendirmeler ele alınmıştır. Çalışmada hermeneutik (yorumlayıcı) yaklaşım ve etnografik araştırma (kültür analizi) yöntemine yer verilmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde elde edilen veriler katılımcı gözlem ve görüşme yanında sahada derlenen çeşitli dokümanlar (rapor, fotoğraf) eşliğinde incelenmeye çalışılmıştır. Yöntem sürecinde verilerin analiz edilmesi sırasında kullanılacak kavramsal çerçeve, sınırlılıklar belirlenmiş ve çalışma sonuçlandırılmıştır.

2. Kuramsal ve Kavramsal Bağlamda Türk Kültüründe Ağaç

Divânü Lügati't Türk'te "yığaç" olarak yer alan ağaç, aynı zamanda erkekliğin ve dikliğin bir simgesi olarak yer almaktadır (Şahin ve Toprak, 2016). Türk kültüründe ağaç, tek başına somut bir bitki olarak değerlendirilmemektedir. Ağacın metafiziksel dünyaya ilişkin sahip olduğu gövde ve dalları atalar kültürünün önemli parçalarından birisi olmuştur. Kuramsal bağlamda ise ağacın Türk kültürü bünyesindeki yerini temellendirmek gerekmektedir. Bu çerçevede ağaç motifinin Türk toplumunun yaratılış destanlarında, hikayelerinde yer edindiği gözlemlenmektedir. Varoluş düşüncesi içinde olan insanoğlu tanrı düşüncesine ulaşma çabası içinde olmuştur. Doğa tabanlı akıl yürütmeler eşliğinde insanoğlu işte bu varoluş düşüncesini merak ve keşfetme arzusuyla cevap aramaya çalışmıştır. Bu yolda bizler için doğayı tanıma ve anlamada önemli bir rol üstlenen ağaç, yıldırım, şimşek gibi ışık ve elektrik meteoralarına bakmamızı istemektedir. Çünkü bu düşünceye sahip insanlar Gök Tanrı inancını benimsedikleri için meydana gelen bütün bu tabiat olaylarının Gök Tanrı tarafından getirildiğine inanmaktadır. Bu inanç sistemine göre gökte yüce bir tanrı var ve bu tanrıdan yardım istenmektedir. Gök Tanrıya kadar devam eden bu inançta tüm evreni yansıması bakımından ağaç dikkat çekmiş ve yardım isteklerinde ağaç merkezi konumda olmuştur. Arzu edilen tanrıya ulaşma çabası ağaç sayesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde bahse konu edilen ağaç motifi, ağaç kültü araştırmalarının son zamanlarda odak noktası olan kozmogonik, kozmolojik mitler ekseninde ağaç mefhumu, hayat ağacı ve sanatsal bir tema olarak ağaç bireşiminde ele alınacaktır.

2.1. Mitolojik Bir Öge Olarak Karanfil Dağı ve Yakın Çevresinde Ağaç Mefhumu

Çalışmanın bu bölümünde Karanfil Dağı ve yakın çevresindeki ağaç mefhum özelliklerine değinmeden önce Türklerde mit, kozmogonik, kozmolojik, motifsel bir unsur olan ağaç mefhumun

genel özelliklerine vurgu yapılacaktır. Öncelikle değinmek gerekirse tüm dünya mitlerinde ortak birtakım motifler bulunmakla birlikte bu mitler ekseriyetle türeyiş, ilk insanın yaratılışı, takvim mitleri yanında hem genel hem de Türk inanç ve ritüellerinin bulunduğu özel simgelerin yer aldığı özel kategoriler arasında bulunmaktadır. Bunun yanısıra ulusların mitlerinde bir totem, eskatoloji olarak da tanımlanmaktadır. Eskatoloji, Alp Kayabaşı (2016)'nın bir çalışmasında bir mitoloji türü olarak ele alınmış olup, çoğunlukla kutsal alan ile iç içe olan mitler kapsamında değerlendirilmektedir. Ağaç kültü ise kozmogonik, kozmolojik ve yer altı dünyasına ait bir motif olup evrenin bağlayıcısı hükmünde bir motiftir. Türk mitolojisinde ağaç farklı uygarlık anlatılarında “*Dünya Ağacı*, *Hayat Ağacı*” şeklinde geçmektedir. Bu kültürün içinde hem genel hem de özel olarak nitelendirilebilecek ortak anlatılar yanında spesifik boyutta Türk mitolojisinde, kültürün, Türk kozmogoni ve kozmolojisinin başlangıç noktasını temsil etmektedir. Ağaç motifi, Ötüken 'in ruhu, Tanrı'nın kut'u, Türk Devleti'nin müjdecisi ve sembol kaynağı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Türklerde ağaç, yeryüzü, gökyüzü ve yeraltını birbirine bağlayan bir bağlantı özelliği yanında Tanrı katında *uçmağ* (cennet) ve *tamuyu* (cehennem) gövdesiyle her iki tarafı da birbirine bağlayan direktir. Bu minvalde Karanfil Dağı ise kutsal bir dağ özelliği de taşıdığı için köylü halkın inanç ve düşünce sistemlerini etkilemiştir. Dağın KD-D yamaçlarının en heybetli ağacı olan Toros sediri (*Cedrus libani*) ve Toros göknarı (*Abies cilicica*) toplulukları köylü halkla yapılan konuşmalarda “*gök*” ve “*tanrı*” kavramlarıyla doğrudan veya dolaylı yollardan izler taşımaktadır. Böylece nisan, mayıs ve haziran ayları civarında Karanfil Dağı ve yakın çevresine çadırlar kuran köylü halk dağa çıkmayı bir “*olgunlaşma*” olarak görmektedir.

2.2. Karanfil Dağı ve Yakın Çevresinde Hayat Ağacı Gelişimi

Burada cevap verilmesi gereken soru şudur: Hayat ağacı neden “*hayat*” adını taşır? Cevap niteliğinde bir açıklamasına bakacak olduğumuzda yine mitolojide yatmakta ve özellikle Anadolu efsanelerindeki anlatılar dikkat çekmektedir. Buna göre, bazı Altay efsanelerinde göğün 12'inci katına değin yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde bir kayın ağacı işaret gösterilmekte ve hayat suyunun da bu kayının altındaki kutsal bir çukurda bulunabileceği göz önünde tutulmaktadır. Türk destanlarında yerin üstüyle ilgili ağaç motifi yaygınlıkla, hayat ağacının göğe yükselen dalları ve göğün en yüksekinde tüneyen çift başlıklı kartal olarak karşımıza çıkmaktadır. İnanışa göre kutsal gök, sedir, göknar, çam, meşe veya selvi ağaçları, her şeyin üstünde bulunur ve bu ağaçların üzerinde de genellikle bir kuş tünerdi. Bu yorumu somutlaştırmak gerekirse bir kızılçamın tepe tacına bakıldığında tepe tacının bir kuş yuvasına benzediği görülmektedir. Yine şemsiye şekilli tepe tacıyla dağlarda kendine yer edinen, geniş ve uzunlamasına gelişen Toros sediri (*Cedrus libani*) ve Toros göknarı (*Abies cilicica*)'da Tanrı'nın bekçisi olarak büyük heybetli morfolojisiyle gözleri büyülemektedir. Çalışma alanında yapılan ağaç kültü gözlemlerinde özellikle dağın KD-D kesiminde saf topluluklar kurmuş ardıç (*Juniperus* sp.) birlikleri de diğer bir ulu ağaç motifidir. Çünkü ardıç ağacı bölgedeki köylü halkın hem ısınma hem de çeşitli araç gereç yapımında bir ağaç özelliği taşımaktadır. Bununda ötesinde köylü halk için “*ulu*” görevi üstlenmektedir. Tıbbi tedavilerde tütsü olarak, dumanı sayesinde uyuşturucu bir ağulu etkisi de vardır. Bu konu üzerine Melikoff (2009)'da bir çalışmasında kutsanmış bir ağaç olarak ardıç ağacına vurgu yapmaktadır. Örneğin, katran ardıcı (*Juniperus oxycedrus*) köylü halka bir tanrı kimliği kazandırmıştır. Kötülüklerden arınmak maksadında özü kaynatılır, kaynatılan duman içeriye çekilir.

“Karanfil Dağının yüksek zirvelerinde bulunan meşeler ise köylü halk kültüründe “*İmen* veya *Emen*” olarak bilinmektedir. Meşe, Farsça “*bişa* (orman ağaç)” dan gelmektedir (Ergun, 2017). Karanfil Dağında meşeler heybetli gövdesi ile dikkat çekmektedir. Meşeler içerisinde kermez meşesi (*Q. cocciferae*) “*pınar*” olarak da bilinmekle birlikte odunu yenilebilir ve yakacak olarak kullanılmaktadır” (Çetin, 2020). Koyunculuk yapan köylü halkın kabul ettiği bir diğer kutsal ağaç mefhumu, hayat ağacı göknardır. Göknar, köylü halk dilinde “*İledin*” yaygın adıyla kullanılmaktadır. İledin de en az sedir kadar ruhu ile köylü halka güç verir. Çam ise kuvvetli aile bağını ve ana kutu temsil eden bir simge özelliği taşımaktadır. En az meşe, sedir, göknar, ardıç kadar bölgede kutsal ağaç olarak kabul edebileceğimiz kılçiriş otu (*Asphodelus taurica*), güzelliği ve çiçeklerinin güzelliği ile bir koku kültürünü temsil eder. Kekik (*Thymus* sp.) ve sarı kantaron (*Hypericum perforatum*), acı yavşan otu (*Artemisia santonicum*), altın otu ya da ölmez çiçek (*Helichrysum arenarium*) köylü halka şifa amaçlı ab-ı hayat içeriği sunmaktadır.

2.3. Karanfil Dağı ve Yakın Çevresinde Sanatsal Bir Tema Olarak Ağaç

Ağacın bir motif olarak kimi zaman ölüm ve cehennemi çağrıştırmasının yanı sıra “*nahl*” adı verilen düğün ve şenliklerde aydınlık bir yüz olduğu da bilinmektedir (Büyükcan Sayılır, 2021, s.194). Bu, bir taraftan hem mecazi hem de gerçek anlamda bir aydınlığı simgelemektedir. Nahl, kelime anlamı olarak “*hurma ağacı*” anlamına gelmekte olup özel halk günlerinde değerli taşlar, yapılar ile süslenen bir halk ögesi özelliği taşımaktadır. Mitolojilerde işlenen konulara bakılacak olduğunda ağaç eksenli gerçekleştirilen eski Türk geleneği davranış şekillerinden olan renkli çaput bağlama geleneği Müslümanlık içinde eritilmiş ve gerçekleştirilmesi gereken bir niyet olarak göze çarpmaktadır. Türk mitolojik düşünce yapısının dini ve kültürel bir yansıması olan bu gelenek dini inanç boyutundaki davranış farklılıklarını da işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışma alanı ve yakın çevresinde kabul edilen kutsal ağaçlar sahip olduğu dendrolojik özelliklerinin yanı sıra doğal coğrafi görünüm ekseninde sanatsal bir değer özelliği de taşımaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Hayatın kendisi gibi ağaç sembolü de içerisinde doğumu, ölümü, aydınlığı, yaşamı, soyun devamını, devletin devamını, sembolize eden kutsal gök ve tanrı arasındaki bağlantıyı sağlayan, tarihi ve mitolojik bir bağlantı noktası özelliği taşımıştır. Ağacın dikimi, büyümesi, fenolojik döngüsü ve değişimi, bizatihi insan yaşamı ile özdeş bir köklülüğün ifadesi olmuştur. Geçmişten günümüze değin Türk kültürün hem maddi hem de manevi bir ritüeli olan ağaç gerek ruhu gerekse kendisine duyulan sevgi ve saygı itibarıyla Türk milletinin gönlünde, kültür kodlarında ve Türk mitolojisinde yer almış ve bundan sonra da yer almaya devam eden bir simge olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca eski Türk inançları içinde dağ kültü ile birlikte bir kült inancının nodunu oluşturmuştur. Bununda ötesinde Türk kültürünün geniş coğrafyalara yayıldığı bu günlerde ağaç, Türklerin dünya bakış açısını yansıtmaya açısından da son derece önem arz etmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada hem dağ kültü hem de ağaç kültü özelliğini taşıyan Karanfil Dağı ve yakın çevresinin kutsal mekân özellikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışma alanının ağaç mefhumu özelliklerinde kayda değer sonuçlarda inanç ve değerler sistemi bakımından sedir, göknar, meşe, ardıç, çam gibi ağaçların yöre halkının “gök” ve “tanrı” arasındaki kozmolojik bağlantıyı sağlamasında önemli bir rol üstlendiğine varılmıştır. Hayat ağacı gelişiminde ise ulu görevler üstlenen bu ağaç motiflerinin bir şifa heybesini taşıdığı da izlenmiştir. Sanatsal bir tema görünümünde değerlendirildiğinde ise ağaç, dini ritüel ve eğlencelerde yöre halkını temsil eden

kollektif bir dayanışma ürünü olarak da kullanılabileceği anlaşılmıştır. Tüm bunların ötesinde kültürel sürekliliğin devamı olan örf ve adetlerin, gelenek ve göreneklerin korunması açısından da ağacın bir kimlik kodlayıcısı olduğunu da söyleyebiliriz.

5. KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2003). İslam Öncesi Türk Tarihi Kaynakları. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (2), 17-24.
- Akcan, A. (2022). Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Dair: Bozkırda Var olmak. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8(3), 896-909.
- Bang, W., ve Rahmeti Arat, R. (2012). *Oğuz Kağan Destanı*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Çetin, M. (2020). Karanfil Dağı (Pozantı-Adana) ve Yakın Çevresinin Bitki Coğrafyası Özellikleri (Yüksek Lisans Tezi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*).
- Deveci Bozkuş, Y. (2022). İslamiyet Öncesi Dönemin Türk Kültür ve Uygarlığına Genel Bir Bakış. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 24(1).
- Durmuş, İ. (2009). Bozkır Kültür Çevresi Türk Tarihi Araştırmaları ve Kronoloji. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(5), 129-141.
- Durmuş, İ. (2017). *Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı*. Gazi Akademik Bakış, 10(20), 37-47.
- Eberhard, W. (1943). Eski Çin Kültürü ve Türkler.
- Esin, E. (1985). Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi.
- Ergun, P. (2017). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Gömeç, S. (2000). İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31), 51-92.
- Göyünç, N. (1973). Türk Kültür Tarihi Bakımından Arşivlerimizin Önemi. *Bellekten*, 37(147), 305-320.
- Onay, İ. (2013). Türk Kültür Tarihi Bakımından Oğuz Kağan Destanı ve Önemi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 171(171), 29-44.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*. Ötüken Neşriyat AŞ.
- Kayabaşı, OA. (2016). Türk Mitolojisinde Eskatoloji Mitleri. *Folklor/edebiyat*, 22(86), 167-180.
- Koca, S. (2002). *Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*. Türkler Ansiklopedisi, 1(992-1014).
- Koçak, K. (2021). Hacı Bektaş Veli Menakıbnâmelerinde Ağaç Kültü "Hırka Dağı Örneği". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:11 Hacı Bektaş Özel Sayısı, 49-57.
- Melikoff, I. (2009). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. (Terc. Turan Alptekin). İstanbul Cumhuriyet Yayınları.
- Oral, M. (2021). *Türk Ulusunun İnşası* (Vol. 8). Yeni İnsan Yayınevi.
- Sayılr, ŞB. (2021). Türklerin Ağaç ile Mitolojik ve Tarihi Bağları Üzerine Bir Değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 187-198.
- Şahin, K., ve Toprak, S. (2016). Türk Kültüründe Ağaç'ın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı. *Journal of International Social Research*, 9(43).
- Ziyai, A. (2010). Orijinal Çin Kaynaklarına Göre Hun Türk Tarihi I. Bölüm: Kudretli Büyük Hun Tanrı kutluğu Türk Halkının Ataları Hunlar ve Hunların Ortaya Çıkışı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 895-912.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/11.11.2022>